

ЯЦЕНКО

Світлана Володимирівна,
кандидат сільськогосподарських наук,
завідувач сектору архівів
Центру історії аграрної науки
Національної наукової
сільськогосподарської бібліотеки
Національної академії аграрних наук
України
(м. Київ)

**ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ АРХІВНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ
ДЛЯ ПОТРЕБ НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА**

Аналізується законодавство України, спрямоване на забезпечення збереження документальної спадщини та регулювання діяльності архівної системи держави. Визначаються особливості формування, зберігання і використання документів Національного архівного фонду. Прослідковуються процеси формування нормативної бази архівної справи за часів незалежності України.

Анализируется законодательство Украины, направленное на обеспечение сохранения документального наследства и регуляция деятельности архивной системы государства. Определяются особенности формирования, хранения и использования документов Национального архивного фонда. Прослеживаются процессы формирования нормативной базы архивного дела во времена независимости Украины.

We analyze the legislation of Ukraine directed to saving of documentary heritage and regulation of state archive system. Features of formation, storage and use of documents of the National Archive Foundation are identified. The formation processes of archiving standard base since independence of Ukraine is followed.

Історія архівної справи в Україні є складовою і невід'ємною частиною української історії. З часу здобуття Україною незалежності розпочався новий етап у розвитку історичної науки, помітно посилився інтерес і до архівознавства – наукової системи і спеціальної галузі історичної науки, яка трактує архівну справу як частину розвитку науки і культури, один з напрямків державного будівництва.

Розгорнуті в пострадянських країнах з початку 1990-х рр. процеси державотворення, трансформації політичних і соціально-економічних відносин, вирішення найважливіших питань культурного характеру зумовили необхідність реформування й такої важливої галузі життєдіяльності суспільства як архівна справа. За останні два десятиріччя в Україні відбулися істотні зміни в організації архівної справи, архівної освіти, архівознавчих досліджень, пов'язані з демократизацією архівної системи, реформуванням управління архівною справою, з відродженням національних традицій архівістики, інтеграцією архівів незалежних держав у світове архівне співтовариство. Вони знайшли своє закріплення у правовій і нормативній базі, розробці та реалізації нової державної політики в архівній галузі. Накопичений в Україні досвід розбудови архівної справи в умовах незалежності вимагає детального вивчення і наукового аналізу з урахуванням багатоаспектності проблеми.

Тому важливо прослідкувати процеси формування і вдосконалення архівного законодавства, нормативно-правових основ організації архівної справи в Україні за роки її незалежності.

Із проголошенням 24 серпня 1991 р. незалежності перед Україною об'єктивно виникла проблема формування нової законодавчої бази, окреслення напрямів розвитку суверенної держави, в яких одночасно із визначенням головних засад розбудови політичної, економічної, соціальної сфер життєдіяльності суспільства було необхідно розробити основи й архівного законодавства. Оскільки попередня нормативно-правова база, методичні розробки з архівної справи втратили юридичну силу, а документи, адекватні новим правовим реаліям країни, залишалися ще не розробленими. Тому було поставлене завдання за короткий час визначити місце і роль архівної галузі в державі, регламентовані межі її компетенції, функціонування і взаємодії з іншими сферами, закріпивши розроблені положення у галузевому національному законі.

В результаті проведеної роботи 24 грудня 1993 р. був прийнятий Верховною Радою України закон «Про Національний архівний фонд і архівні

установи» [1] підписаний Президентом України Л. Кравчуком. Врахувавши досвід розвитку архівної справи в державах близького і далекого зарубіжжя, розробники закону спрямували його концептуальну складову на розв'язання трьох завдань: прийняття на державне збереження документів Національного архівного фонду України; забезпечення їх зберігання; використання в інтересах держави, суспільства і громадян.

Основним предметом регулювання прийнятий закон визначив суспільні відносини в сфері формування, зберігання і використання документів Національного архівного фонду (НАФ) та державного управління архівною справою в Україні.

У законі знайшла юридичне тлумачення низка базових термінів: «архівна справа», «архівний документ», «архів», «архівні фонди», «номенклатура справ» та ін. (ст. 1). НАФ визначений як сукупність архівних документів, що відображають історію духовного і матеріального життя Українського народу та інших народів, мають культурну цінність і є надбанням української нації.

Досить детально в архівному законі України висвітлюються засади формування Національного архівного фонду (порядок поповнення НАФ, внесення та вилучення документів до нього, принципи і критерії визначення цінності документів тощо).

Із врахуванням зміни державного устрою, появи різних форм власності закон закріпив можливість перебування документів НАФ у державній і приватній власності. Класифікація НАФ за аспектами власності передбачає такі категорії: документи, що належать державі; територіальним громадам; є власністю суб'єктів господарювання недержавного походження, релігійних організацій та об'єднань громадян й приватні архівні зібрання або окремі документи. З метою збереження документів історичного минулого і сучасності українського народу в законі передбачено здійснення та передачу прав власності на документи Національного архівного фонду.

Виключне право постійного зберігання документів НАФ законом надано державним архівам і їх філіалам. Разом з тим, обумовлено існування стадії

тимчасового зберігання документів у відомчих архівах, можливість створення фізичними і юридичними особами приватних архівів. Статтею 22 архівного закону передбачено можливість створення спеціальних державних архівів у спеціальних державних органах України.

Цей документ став першим в історії нашої держави законодавчим актом такого рівня, який стимулює розвиток держави та правової бази архівної справи.

Важливим в організаційному плані стало закріплення у законодавчому порядку поняття «уповноважений державний орган управління архівами і документацією». Визначено структурні компоненти системи органів управління (по вертикалі та горизонталі) і ведення архівної справи в Україні. Таким уповноваженим органом став Державний комітет архівів України (скорочено Держкомархів України), утворений відповідно до Указу Президента України від [15 грудня 1999](#) р. № 1573 «Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади» [2].

На уповноважений орган управління архівами і документацією, як центральний орган виконавчої влади, покладалися повноваження щодо забезпечення єдиної державної політики в архівній справі та документоутворенні. Зокрема, до його завдань віднесено формування і функціонування НАФ і Державного страхового фонду копій документів; забезпечення централізованого державного обліку документів НАФ; зібрання і повернення до держави архівних документів з її історії та культури країни, що перебувають за кордоном; розробку проектів і реалізацію державних програм розвитку архівної справи і ведення документації тощо. У 2010 році Указом Президента України Державний комітет архівів України був реорганізований у [Державну архівну службу України](#) (скорочено Укрдержархів) [3].

Мережа архівних установ, підпорядкованих Укрдержархіву, включає 680 установ. Серед них – 9 центральних державних [архівів України](#) [4]:

- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України);

- Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України);
- Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України);
- Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України);
- Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного (ЦДКФФА України);
- Центральний державний науково-технічний архів України (ЦДНТА України);
- Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України);
- Центральний державний архів зарубіжної україніки (ЦДАЗУ);
- Центральний державний електронний архів України, м. Київ (ЦДЕА України) .

Укрдержархіву в організаційно-методичному відношенні підпорядковані архівні установи інших міністерств і відомств з правом постійного зберігання документів – галузеві архіви Служби безпеки, Міністерства оборони, Міністерства внутрішніх справ, Державного картографо-геодезичного фонду та ін.; архівні установи Національної академії наук України.

Головне завдання архівної служби – це забезпечення збереженості документів НАФ. Згідно з новим положенням [5], на цей центральний орган виконавчої влади покладаються завдання реалізації, здійснення контролю і нагляду за реалізацією державної політики в галузі засобів масової інформації, видавничої і поліграфічної діяльності, архівної справи і документації. Для реалізації у законі передбачені державний облік архівних документів, державну реєстрацію і контроль за дотриманням законодавчих вимог щодо їх зберігання, державної допомоги та недержавним власником та турботи держави.

Окремий розділ закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» визначив правові основи міжнародного співробітництва України з питань архівної справи, умови вивезення і ввезення архівних документів та їх копій, пріоритетність правил міжнародних договорів, учасником яких є Україна.

Окрім використання документів у наукових, практичних цілях, архівні документи служать підставою для підтвердження факту працевлаштування, службового зростання, розміру заробітної плати та інших питань, що стосуються прав і законних інтересів громадян. Визнаючи важливість такої соціальної функції державних архівів, у 2006 році були внесені зміни до понятійного апарату і закон був доповнений терміном «особистий архівний документ». Під ним розуміється «архівний документ, що створений фізичною особою або безпосередньо її стосується».

Прийняття закону мало важливе значення не лише для державної архівної служби, але й для всієї наукової та культурної громадськості. З цього часу процес удосконалення правового регулювання архівної справи, діяльності архівних установ набув динамізму. Протягом 1993-2014 рр. Держкомархівом (Укрдержархівом) було підготовлено більше 100 нормативних правових актів і науково-методичних розробок, спрямованих на розвиток архівної справи в країні. Щорічно урядом України затверджувалося не менше двох постанов, які торкалися розвитку архівної галузі.

Норми архівного закону доповнили і конкретизували такі нормативні документи: *Наказ Міністерства Юстиції України «Про затвердження Правил роботи архівних установ України» [6]; Наказ Міністерства Юстиції України «Про затвердження Порядку державного обліку документів Національного архівного фонду» [7]; Наказ Міністерства Юстиції України «Про затвердження Порядку користування документами Національного архівного фонду України, що належать державі та територіальним громадам [8]; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення грошової оцінки документів Національного архівного фонду» [9]; Постанова Кабінету Міністрів України «Про проведення експертизи цінності документів» [10].*

Нові законодавчі акти, нормативно-методичні документи дозволили відновити керованість архівною галуззю, забезпечити на всій території країни єдині принципи організації архівної справи, зберігання, комплектування, обліку

й використання ретроспективних документів, покращити фінансову і матеріально-технічну базу державних архівів України.

Ще одним кроком на шляху удосконалення нормативно-правової бази архівної галузі України стало прийняття в 2001 р. Закону України «Про страховий фонд документації України» [11]. Розглядаючи НАФ як складову інформаційних ресурсів держави, законом регулюються процеси створення, поповнення, обліку і зберігання Державного страхового фонду копій оригіналів цінних архівних документів на випадок їх втрати або пошкодження. Однією з вимог затвердженого Положення стала недоторканість фонду копій, його зберігання відокремлено від оригіналів документів.

Важливою складовою нормативної бази архівної справи стали інструкції про порядок і терміни тимчасового відомчого зберігання документів НАФ, про державний централізований облік цих документів, типові положення про центральну експертну комісію, експертну комісію, відомчий архів державної юридичної особи, методичні рекомендації з укладання списків організацій-джерел комплектування та ін.

У встановленому законодавством порядку в Україні затверджений державний стандарт "Діловодство та архівна справа. Терміни і визначення понять" [12]. Впровадженню норм закону "Про Національний архівний фонд і архівні установи", визначенню пріоритетів державної політики в архівній галузі, забезпеченню практичних кроків для її реалізації сприяє також прийнята Кабінетом Міністрів України у 2006 р. постанова «Про затвердження Державної програми розвитку архівної справи» [13]. Ці документи покликані удосконалити правові та організаційні відносини в архівній галузі, існуючі в країні моделі архівної справи і систем документації.

Загалом розроблена в Україні за роки незалежності нормативно-правова база розвитку архівної справи відповідає вимогам європейських стандартів про доступ до архівних документів, правовим принципам, що діють у світовій архівній практиці. Завдяки цьому забезпечуються: відкритість та доступність архівних фондів і документів державних архівів для користування

громадськості; гарантії прав юридичних і фізичних осіб щодо отримання ними копій архівних документів, архівних довідок і виписок; безкоштовність користування документами НАФ, які зберігаються в державних і відомчих архівах. Мінімальними є обмеження у користуванні документами НАФ, закріплені законодавством.

Таким чином, кінець 1990-х рр. став періодом формування в Україні основ архівного законодавства, накопичення практичного досвіду його впровадження, змін у розумінні значення і ролі архівної справи та національної документальної спадщини для самоідентифікації суспільства й розвитку державності. В 2000-ті рр. нормативно-правова база регулювання архівної справи зазнала істотного вдосконалення і розвитку. Проаналізовані матеріали свідчать, що закріплені в законах, підзаконних актах, нормативно-методичних документах положення сприяють дотриманню демократичного принципу публічності архівів, задоволенню інформаційних потреб не лише державних структур, але й усього суспільства та окремого громадянина.

Список використаних джерел

1. Закон України від 24 грудня 1993 року № 3815-XII «Про Національний архівний фонд та архівні установи» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – Вип. 15. – Ст. 86.
2. Наказ Президента України від 15 грудня 1999 р. № 1573 "Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади"[Електронний ресурс]. – втратив чинність від 09.12.2010, підстава 1085/2010. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1573/99>.
3. Наказ Президента України від 9 грудня 2010 р. № 1085/2010 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» [Електронний ресурс]. – Чинний. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010>.
4. *Архівні установи України* : довідник. Т. 1. Державні архіви / Держкомархівів України. УНДІАСД ; редкол. : Г. В. Боряк, І. Б. Матяш, Г. В. Папкін. – 2-ге вид., доп. – К., 2005. – С. 26–28.
5. Наказ президента України «Про затвердження Положення про Державну архівну службу України від 06.04.2011 № 407/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/407/2011>.
6. Наказ Міністерства Юстиції України «Про затвердження Правил роботи архівних установ України» від 08.04.2013 № 656/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0584-13>.

7. *Наказ* Міністерства Юстиції України «Про затвердження Порядку державного обліку документів Національного архівного фонду» від 08.04.2013 № 656/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1695-13>
8. *Наказ* Міністерства Юстиції України «Про затвердження Порядку користування документами Національного архівного фонду України, що належать державі, територіальним громадам» від 19.11.2013 № 2438/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1983-13>
9. *Постанова* Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення грошової оцінки документів Національного архівного фонду» від 13.12.2004 № 1649 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1649-2004-п>
10. *Постанова* Кабінету Міністрів України «Про проведення експертизи цінності документів» від 08.08.2007 № 1004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1004-2007-п>
11. *Закон* України «Про страховий фонд документації України» від 22.03.2001 № 2332-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2332-14>.
12. *ДСТУ 2732:2004* Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять. – Чинний від 01.07. 2005 р. – К. : Держспоживстандарт України, 2005. – 32 с.
13. *Постанова* Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми розвитку архівної справи на 2006–2010 роки» від 01.02.2006 № 92 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92-2006-п/page>